

УДК 929:(52+521+524)

DOI: <https://doi.org/10.17721/BTSNUA.2024.70.50-55>

Лілія КАЗАНЦЕВА, канд. фіз.-мат. наук,
завідувачка Астрономічного музею
Астрономічної обсерваторії
ORCID ID: 0000-0003-0380-623X
e-mail: kazantsevaliliya1@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

Володимир ЄФІМЕНКО, канд. фіз.-мат. наук,
директор Астрономічної обсерваторії
ORCID ID: 0000-0003-4167-4952
e-mail: efim@knu.ua

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

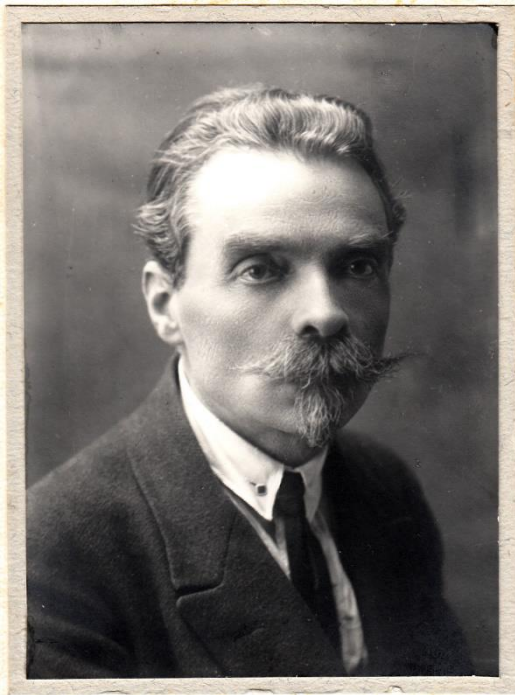
СЕРГІЙ ДАНИЛОВИЧ ЧОРНИЙ (ДО 150-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Вступ. Сергій Данилович Чорний є одним із найвідоміших співробітників Астрономічної обсерваторії Київського національного університету імені Тараса Шевченка і не тільки. Українець, випускник Київського університету, викладач кількох вищих і середніх навчальних закладів, колишній директор Варшавської та Київської обсерваторій, організатор нових наукових напрямів і спостережних програм у Києві, популяризатор науки. Його біографія неодноразово друкувалась у багатьох виданнях і представлена на порталах і сайтах. Водночас досі залишаються деякі неточності та білі плями в його життєписі, відкриваються нові цікаві деталі через наново знайдені опосередковані матеріали й архівні документи.

Результати. Представлено розширену й уточнену біографію неординарної особистості та його науковий шлях за всіма знайденими авторами джерелами. Зібрано найповнішу його бібліографію.

Висновки. Розкрито науковий і життєвий шлях професора астрономії, колишнього директора Астрономічної обсерваторії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, його внесок у розвиток наукових досліджень установи, розгортання нових спостережних програм, підготовку астрономічних кадрів і популяризацію науки.

Ключові слова: астрономія, небесна механіка, біографія, астрономічні спостереження, історія астрономії, популяризація науки.

Вступ

Біографія кожної особистості, особливо того, хто досягнув певних успіхів у професійній сфері, знайомить не тільки з його життям, фаховим зростанням, здобутками, а й дає можливість познайомитись з історією галузі, в якій він працював на певному етапі, розвитком організації та установ, членом яких він був у певний час, основними ознаками часу, характеристиками місцевостей, де мешкав. Через призму конкретного людського життя, через документальні свідчення, які стосуються водночас як особи, так і навколишнього середовища в дотичні часові проміжки, складається більш повне, живе уявлення про минуле. Водночас таке дослідження вшановує пам'ять відомої особистості, показує її багатогранність і залишає наступним поколінням правдивіший і людяніший образ.

Метою нашої статті є висвітлення максимально повного життєвого, наукового та педагогічного шляху професора астрономії Київського університету та директора Астрономічної обсерваторії в Києві Сергія Даниловича Чорного за всіма доступними джерелами інформації в річницю 150-го дня його народження.

Огляд літератури. З біографією та науковим доробком професора астрономії С. Д. Чорного можна ознайомитись на сторінках електронних енциклопедій, на порталах астрономічних установ та аматорських товариств з астрономії кількох країн, у Вікіпедії та у спеціалізованих виданнях, наприклад (Kamiński, 1925), (Пясковский, 1955), (Белозеров, 1959), (Лежнев, 1971), (Колчинский, Корсунь, & Родригес, 1977), (Осипов, 2005), (Гриценко, & Кручиненко, 2005). В більшості випадків життєпис ученого представлено коротко,

лише з основними датами його життя, або взагалі у виданнях згадано окремих нетривалий період його життя. Аналізуючи інформацію із зазначених джерел знайдено деякі невідповідності, вказано різні дати, різні географічні місцевості. З метою створення більш повної та достовірної біографії С. Д. Чорного були залучені архівні дані та матеріали, які зберігаються в Астрономічному музеї Астрономічної обсерваторії Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Перевага віддавалась даним, що отримані з власноручних рукописів ученого та копій документів, а також спогадам сучасників.

Результати

Як стверджують більшість авторів, Сергій Данилович Чорний народився 24 січня 1874 р. в селі Лебедине (Лебедин) Київської області (Колчинский, Корсунь, & Родригес, 1977), (Осипов, 2005). Часто вказують село Лебедин нині Бориспільського району. Автори Вікіпедії навіть зазначають ім'я С. Д. Чорного серед переліку відомих уродженців цього села. Вперше на цю неточність у біографії звернули увагу 2005 р., автори опублікували коротку біографію

© Казанцева Лілія, Єфіменко Володимир, 2024

С. Д. Чорного у вузькоспеціалізованому журналі, тому уточнення не набуло поширення (Гриценко, Кручиненко, 2005). За їхнім твердженням С. Д. Чорний народився в селі Лебедин теперішнього Чигиринського району Черкаської області. Нам вдалося свого часу отримати копії документів із Курського педагогічного інституту, серед яких особовий листок з обліку кадрів та автобіографія С. Д. Чорного, власноручно ним написаних 1943 р., в яких підтверджуються ці дані (тут і надалі, якщо не зазначено інше джерело, використано інформацію з документів і копій документів, які зберігаються в меморіальному фонді Астрономічного музею при Астрономічній обсерваторії Київського національного університету імені Тараса Шевченка).

Село Лебедин з 2020 р. у Звенигородському районі (з 1923 до 2020 р. – у Шполянському районі) Черкаської області, а коли народився С. Д. Чорний адміністративно належало до Київської губернії, вперше згадується у так званій Литовській метриці 1448 р., має давню цікаву історію, у 1846 р. в Лебедині розпочалося будівництво цукроварні, у 1854 р. побудовано рафінацію.

Сергій Чорний зростав у достатньо великому та технічно розвинутому населеному пункті. Станом на 1885 р. сільська громада нараховувала 5900 осіб (2823 чоловічої статі та 3077 жіночої), 923 дворових господарства (Волости..., 1885). Колишнє власницьке село за 100 верст від повітового міста мало 2 православні церкви, училище, 2 школи, 9 постоялих дворів, 14 лавок, базари по неділях, 34 вітряних і 2 кінних млини, цегельний завод. А за 2 версти – цукровий завод, а за 3 версти – винокурний завод.

Батько С. Д. Чорного працював бухгалтером на цукровому заводі, а мати вела домашнє господарство. Напевно родина мала достаток, бо, як зазначено в автобіографії С. Д. Чорного, середню освіту він отримав в прогімназії міста Черкаси, далі продовжив навчання в Першій (Олександрівській) гімназії міста Києва на Бібіковському бульварі, якраз неподалік від Київського університету, куди і вступив 1893 р. на математичне відділення фізико-математичного факультету, який закінчив 1897 р. В той час професором астрономії і директором Астрономічної обсерваторії був М. Ф. Хандриков, а приват-доцентом Р. П. Фогель, які зацікавили С. Д. Чорного заняттями з астрономії, з огляду на те, що тогочасні студенти фізико-математичного факультету частину своїх практичних занять обов'язково проходили в університетській обсерваторії. Але її штат був дуже обмежений і на той час вакантних посад не передбачалося. Юнак після закінчення університету був направлений викладати фізику та математику в духовній семінарії у м. Вологда, далі був переведений там до єпархіальної жіночої гімназії як викладач, працював учителем у Немирівській гімназії. І лише 1900 р. С. Д. Чорний повернувся знову до Києва і розпочав викладання математики в Київському кадетському корпусі, а з 1903 р. переміщений учителювати у Другій київській гімназії. Водночас він розпочав підготовку до магістерських екзаменів, які успішно склав 1904 р.

Саме в цей час, в липні 1904 р. за домовленістю з професором Робертом Фогелем до університетської обсерваторії прибув з науковою експедицією директор Краківської астрономічної обсерваторії Ягелонського університету Маурицій Піус Рудзький (1862–1916), астроном, один із перших польських геофізиків (Maciej Miłosz Mazur, 2007). В задачу експедиції входило диференційне визначення сили тяжіння на території Київської обсерваторії та розширення гравіметричної європейської мережі на Київ. Допомогати в цих роботах М. Рудзькому Р. Фогель доручив С. Чорному. На жаль, з певних причин результати цієї піонерської роботи були опубліковані зі значним запізненням лише 1927 р. вже після смерті М. Рудзького (Rudzki, 1927). А виконані тоді роботи з визначення сили тяжіння в Києві були одними з перших в Україні. До цього подібні визначення виконали А. Савич та П. Смилов у Кам'янці-Подільському та Кременці 1868 р., які були віднесені до головних точок меридіана градусного вимірювання в 1816–1852 рр. Подібні виміри здійснили Ф. Бредихін та П. Штернберг у Солонісі (Миколаївська область) та Сергіївці (Одеська область) у 1888–1889 рр. А у 1889–1893 рр. військовий геодезист П. Кульберг виміряв прискорення сили тяжіння у Сімферополі та Ялті, а Н. Вільницький у Олександрівську 1892 р. Про це відомо з джерела (<https://vdoc.pub/documents/categories-5nfu67j9abu0>). Усі вони для своїх вимірів використовували спеціальний маятник Репсольда. Експедиція ж М. Рудзького застосувала точніший на той час маятник австрійсько-чеського геодезиста й астронома Роберта Даублєски фон Штернека (1839–1910), яким згодом була виміряна сила тяжіння ще у 544 пунктах на території Австрії, Німеччини, Угорщини в обсерваторіях багатьох міст Європи.

Наполегливо працюючи, Сергій Данилович Чорний 1906 р. отримав звання приват-доцента з астрономії, після чого в 1907 та 1908 рр. читав у Київському університеті лекції з теоретичної астрономії та небесної механіки та працював над дисертаційною роботою. Продовжуючи тематику досліджень своїх учителів, професорів Митрофана Хандрикова та Роберта Фогеля, Сергій Чорний зосередив свою увагу на теоретичній астрономії, зокрема, в той час його цікавили питання визначення орбіт небесних світил за результатами спостережень. 6 квітня 1908 р. приват-доцент Університету Св. Володимира С. Д. Чорний публічно захистив у Петербурзькому університеті дисертацію на тему "Про число можливих розв'язків задачі під час обчислення параболічних орбіт за способом Ольберса", за яку 11 травня 1908 р. йому надано вчений ступінь магістра астрономії та геодезії "з усіма правами та перевагами, які затверджені до цього ступеня законом".

Одразу ж по цьому, враховуючи відсутність вакантних посад у Київській обсерваторії, 1908 р. С. Д. Чорний подав заяву на конкурс і був обраний професором Варшавського університету і директором університетської астрономічної обсерваторії та метеорологічної станції. Тамтешній університет саме переживав чергові неприємні зміни. Один із найбільших державних вищих навчальних закладів Польщі, заснований 1816 р., після участі у Січневому повстанні 1863 р. був закритий і перетворений у російськомовний Імператорський університет Варшави. Але деякий час усе ж понад 70 % студентів цього університету були поляками. А після подій 1905 р. стався масштабний бойкот вищого навчального закладу. Польські викладачі звільнялись з університету, кидали його й студенти. В місті між поляками й росіянами відчувались напружені стосунки. Про це згадує у своїх спогадах і С. Д. Чорний.

Усе життя аполітичний і безпартійний він намагався займатись лише наукою. У Варшаві читав лекції з астрономії та геодезії для студентів фізико-математичного факультету, залучав їх до астрономічних спостережень. Сам в обсерваторії із 6-дюймовим рефрактором Мерца виконував спостереження комет і покрив зір Місяцем. Намагаючись розширити спостережні можливості ввіреної йому обсерваторії, він придбав для обсерваторії кометошукач, 2 хронометри та ще багато менших інструментів (Kamiński, 1925).

1910 р., коли з'явилась комета Галлея, він застосував формули зі своєї дисертації для переобчислення її орбіти та довів, що задача допускає три розв'язки, а обчислені параболично орбіти групуються навколо кожного з них. Виконані дослідження отримали подальший розвиток у наступних працях. Поступово коло інтересів ученого розширюється, усе більше і більше проблем цікавлять С. Д. Чорного, усе більше напрямів спостережень він охоплює, але незмінним залишається одне – усі його роботи у Варшаві виконані одноосібно. В період з 1905 до 1914 р. Сергію Даниловичу пощастило відвідати ряд наукових конгресів, познайомитися з роботою університетів, обсерваторій і бібліотек міст Единбург, Париж, Берлін, Стокгольм, Осло, Копенгаген, Цюрих, про що він вказав у автобіографії. В документах він зазначає також знання мов: англійська, французька, німецька, російська, українська та польська.

У 1915 р., у зв'язку з наближенням бойових дій Першої світової війни до Варшави, університет було евакуйовано до Ростова-на-Дону. З фізико-математичного факультету переїхали на нове місце майже всі професори: В. Ф. Хмелевський, Д. І. Івановський, П. І. Митрофанов, В. В. Курилов, А. М. Зайцев, Д. Н. Горячев, Я. П. Щелкановцев, А. Р. Коллі, Д. Д. Мордухай-Болтовський та С. Д. Чорний. До речі, всі придбані для обсерваторії прилади за вказівкою влади теж були вивезені з Варшави і не повернуті згодом.

Сергій Чорний майже одразу організував в Ростові-на-Дону астрономічний кабінет, який розмістили у трьох кімнатах 6-го поверху відведеного для університету будинку. Тут С. Д. Чорний вів Службу часу – регулярно визначав поправки хронометрів за способом Цингера, а також здійснював так звані статистичні спостереження сонячних плям і факелів (Чорний, 1936). В Ростові С. Д. Чорному вдалося видати свій перший підручник, роботу над яким він розпочав ще у Варшаві (Чорний, 1916).

У липні 1917 р. за наказом Міністерства народної освіти Росії евакуйований Варшавський університет перейменовано в Донський і залишено назавжди в Ростові. Ця реорганізація не позначилась на діяльності С. Д. Чорного: за ним збереглася колишня кафедра і він продовжував виконувати свої професорські обов'язки (Пясковський, 1955), спостерігав сонячне затемнення 1917 та 1922 рр., місячне затемнення, комету 1921 р.

Невдовзі Сергію Даниловичу поталанило повернутись до своєї alma mater. 1923 р. Київський університет, який в ті роки був реорганізований у Вищий інститут народної освіти (ВІНО), обрав С. Д. Чорного професором астрономії та призначив директором Астрономічної обсерваторії, яка на той період переживала скрутні часи. У лютому 1920 р. пішов з життя професор Р. Фогель, обсерваторія не мала постійного керівника, її штат складався з трьох осіб, інструментальна база залишилася такою самою, як і за попереднього директорства професора М. Ф. Хандрикова, за відсутності фінансування припинилось видання наукових праць установи, останній, 5-й том "Анналів обсерваторії" був виданий ще 1914 р. Наукові астрономічні спостереження продовжувалися лише на меридіанному колі М. П. Диченком завдяки тому, що він із родиною тривалий час мешкав на території садиби Астрономічної обсерваторії і не маючи навіть деякий час заробітної платні, підтримував інструмент у належному стані, забезпечував його збереження та продовжував свої багаторічні наукові спостереження. Діяльність закладу в той час звелася переважно до забезпечення навчального процесу практичними заняттями для студентів фізико-математичного напрямку, та й навчальні програми на той час зазнали суттєвих змін і скорочень. До того ж місцевість навкруги почала швидко забудовуватись, що утруднювало проведення раніше класичних для обсерваторії програм спостережень.

Усі ці негаразди лягли важким тягарем на плечі нового директора Астрономічної обсерваторії С. Д. Чорного, він намагався перенести свій досвід роботи в інших наукових установах у реалії повоєнного міста на зламі епох. Зосередивши увагу на одному з найважливіших завдань, на його думку, він сприяв активізації астрономічних спостережень, розширенню їхньої тематики. Підтримуючи роботи М. П. Диченка в галузі меридіанної астрономії, С. Д. Чорний налагодив також регулярні спостереження покрив зірок Місяцем і планетами, започаткував позиційні спостереження великих планет та їхніх супутників, комет та яскравих астероїдів, метеорів, нових зір, цікавився затемнювальними явищами в системі супутників Юпітера.

Учений особисто проводив спостереження на рефракторі-астрографі Мерца, залучав до участі в цій програмі всіх співробітників. За часів С. Д. Чорного Астрономічна обсерваторія брала активну участь у спостереженні повного сонячного затемнення 19 липня 1936 р., почалися спостереження змінних зір, успішно спостерігались проходження Меркурія диском Сонця 7 травня 1924 р. та 10 листопада 1927 р. Особливо варто зазначити спостереження сонячних плям і факелів, які С. Д. Чорний розпочав ще у Ростові-на-Дону (Чорний, 1936). Результати статистичних спостережень сонячних плям в обсерваторії того часу регулярно друкувались у виданнях "Astronomische Mitteilungen" та "Bulletin for Character Figures of Solar Phenomena", які видавала Цюрихська обсерваторія. Для Києва вони спочатку були новими, але із часом стали одним з основних напрямів діяльності Астрономічної обсерваторії.

З трубою Герца С. Д. Чорний розпочав перші спостереження Сонця. Він щодня, якщо дозволяла погода, замальовував сонячний диск із плямами, факелами, про що свідчать збережені в Астрономічному музеї журнали спостережень Сергія Даниловича за цей період. Він дослідив нитяний мікромір Репсольда, використавши за еталон хрест Володимирського собору, який у ті часи було добре видно з рефрактора обсерваторії. Він першим почав приймати радіосигнали точного часу. Вимірював положення астероїдів, особливо Палласа.

Сергій Данилович розумів, яке важливе значення для престижу обсерваторії і зміцнення її контактів з іншими астрономічними установами має наявність власних видань. Тому за підтримки Академії наук України він відновив видання "Анналів Київської обсерваторії", перший і другий випуски 6-го тому яких вийшли 1933 р. та 1936 р.

Щоб наблизити наукові дослідження до потреб господарства, 1933 р. Сергій Данилович Чорний створив в Астрономічній обсерваторії геофізичний сектор, який очолив професор П. К. Нечипоренко. Проте цьому сектору так і не пощастило розвинути. 1937 р. П. К. Нечипоренка репресовано (розстріляно), а його асистент П. Я. Галушко залишив обсерваторію.

На вакантну посаду астронома-спостерігача, після смерті М. П. Диченка, в жовтні 1934 р. був запрошений Іван Іванович Путілін, який закінчив 1922 р. Московський університет. У 1935 р. Путілін був затверджений у званні доцента, а наступного року йому присуджено без захисту дисертації ступінь кандидата фізико-математичних наук. Путілін з 1936 по 1939 рр. в обсерваторії визначав положення змінних і кратних зірок. В 1936 р. він взяв участь в експедиції зі спостереження повного сонячного затемнення 1936 р. де отримав гарні знімки корони. В цей період

С. Д. Чорний зміг підготувати цікаві наукові праці з актуальних на той час питань фундаментальної науки, розробляв теорію пульсації змінних β та R Ліри.

Брак необхідних коштів не дозволив С. Д. Чорному суттєво зміцнити інструментальну базу Астрономічної обсерваторії. Та все ж за роки його директорської діяльності були придбані універсальний інструмент "Askania Werke" для астрономо-геодезичних робіт, зеніт-телескоп, камера "D-12" для фотографічних спостережень, переносна астрономічна труба Цейса, хронометр фірми "Nardin" для Служби часу обсерваторії.

1937 р. при Астрономічній обсерваторії створено аспірантуру. Першими аспірантами професора С. Д. Чорного стали випускники Київського університету О. К. Король і М. М. Астафов. Перший із часом став одним із провідних науковців ГАО НАН України, другий трагічно загинув у роки Другої світової війни. На стажування до професора С. Д. Чорного приїздили студенти з інших університетів.

С. Д. Чорний одним із перших почав вивчати та публікувати історію наукової діяльності Астрономічної обсерваторії (Чорний, 1933).

Ще з молодих років він був активним членом багатьох громадських наукових товариств: Російського астрономічного товариства, Російського товариства любителів світознавства, Товариства природодослідників при Варшавському університеті, Математичного товариства при Київському університеті, дійсним членом Міжнародної астрономічної спілки, Французького астрономічного товариства, почесним членом Мексиканського астрономічного товариства, членом Наукового товариства імені Шевченка, в якому крім іншого працював над створенням української наукової астрономічної термінології. У 1927 р. разом з І. І. Лпінським і М. О. Рудським він заснував Українське товариство світознавства, яке проіснувало до 1935 р.

Сергій Данилович став першим директором Київської обсерваторії, який фактично відкрив двері всім зацікавленим астрономією. З його приїздом Обсерваторія розпочала широку екскурсійну діяльність. Співробітники обсерваторії на чолі із С. Д. Чорним активно виступали з лекціями, проводили демонстрацію об'єктів зоряного неба. В обсерваторії працював астрономічний гурток, деякі вихованці якого пізніше стали фаховими астрономами. Сергій Данилович в цей час публікував багато науково-популярних і пізнавальних статей і заміток у журналах "Физическое обозрение", "Природа", "Глобус", в газетах "Известия", "Пролетарская правда", "Вісті", "Приазовський край" тощо.

Напружена діяльність С. Д. Чорного, події 1937 р., коли був заарештований і страчений співробітник Астрономічної обсерваторії професор П. К. Нечипоренко, призвела до погіршення стану його здоров'я, тому ще навесні 1935 р. він припинив лекційну роботу в університеті, залишивши за собою керівництво аспірантами та завідування обсерваторією. А вже 1939 р. Сергій Данилович Чорний отримав академічну пенсію за вислугою років і звернувся до Народного комісаріату з освіти України, якому в той час безпосередньо підпорядковувалась Астрономічна обсерваторія, з проханням звільнити його від обов'язків директора обсерваторії. Прохання було задоволено. Вчений через певні причини переїхав до Курська. Чому саме в це місто, в якому, до речі, йому не доводилось раніше працювати, залишається досі загадкою. За однією з романтичних версій, яку переказала людина, що особисто знала Сергія Даниловича, в Курську мешкала жінка, яка була першим та єдиним коханням ученого, який так і не створив за все своє життя родини. На той час жінка овдовіла і він вирішив підтримати її.

Як він згадував 1943 р., описуючи свою біографію, за своє життя йому довелося викладати не тільки у Варшавському, Київському та Ростовському університетах, а ще й за сумісництвом у Варшавських та Ростовських Вищих жіночих курсах, в Новочеркаському та Київському педагогічних інститутах. З грудня 1940 р. до лютого 1941 р. за наполегливим запрошенням він читав лекції з астрономії аспірантам Полтавської обсерваторії.

З початком Другої світової війни й окупації Курська (з листопада 1941 р. до 9 лютого 1943 р.) С. Д. Чорний, як академічний пенсіонер, не мав змоги евакуюватися з державними установами. 8 місяців він ніде не працював, а з серпня 1942 р. майже 6 місяців служив у відділі соціального забезпечення, видавав хлібні картки збіднілим мешканцям Курська.

З лютого по жовтень 1943 р. Сергій Данилович працював науковим співробітником Обласного курського краєзнавчого музею, з жовтня 1943 викладав алгебру та тригонометрію на Курських курсах підвищення кваліфікації вчителів. Під час війни в Курську він прочитав 32 лекції в госпіталях для поранених бійців.

18 жовтня 1943 р. Сергій Данилович був зарахований на посаду професора астрономії Курського державного педагогічного інституту, 13 грудня 1946 р. професор С. Д. Чорний був затверджений завідувачем кафедри математики Курського педагогічного та вчительського інституту.

Роки життя С. Д. Чорного було затьмарено тяжкими соціальними заворушеннями, про що він сам згадував у спогадах: російсько-японська війна 1904–1905 рр., перша світова війна 1914–1918 рр., вороже ставлення поляків під час роботи у Варшаві, евакуація до Ростова й участь у створенні фактично з нуля нового університету, революції, громадянська війна, голодомор, репресії 1937–1939 рр., Друга світова війна. Він був керівником кількох астрономічних обсерваторій, неодноразово стикався з браком коштів, нестачею штатів, а нерідко і з відвертим нерозумінням потреб фундаментальної науки й Астрономічної обсерваторії та байдужістю до них. Однак, незважаючи на всі труднощі, які випали на його долю, він робив усе можливе для організації різноманітних астрономічних спостережень, сам багато і плідно спостерігав, підготував і виховав багато студентів. До його школи належать такі відомі фахівці-астрономи: М. Ф. Субботін, Б. М. Щиголев, О. К. Король, О. О. Батирев та ін.

В науковій спадщині С. Д. Чорного понад 100 наукових праць, серед яких монографії, повідомлення про результати спостережень різноманітних астрономічних явищ. Найсуттєвіший внесок він зробив у теоретичну астрономію. Тематика його робіт охоплює теорію визначення параболічних орбіт, рух перигелію орбіти Меркурія, дослідження сталості систем змінних зір. Сергій Данилович є автором першого підручника описової астрономії українською мовою (Чорний, 1930). Ця книга була написана на основі астрономічних курсів, які він викладав у Варшаві, Ростові та Києві, з описом та аналізом досягнень в астрономії тих років. Крім того підручник наповнений відомостями з історії науки, містить багато ілюстрацій, серед яких є фотографії Київської обсерваторії та її інструментів. В додатку вміщено карту зоряного неба та 13 допоміжних довідкових таблиць.

У віці 78 років С. Д. Чорний 1951 р. остаточно пішов на пенсію, але до останніх днів не залишав наукову діяльність. Зокрема і продовжував переклад класичних курсів із небесної механіки Пуанкаре, Тіссерана, Андуає та ін., цю роботу він розпочав ще на початку свого перебування в Курську.

В останньому своєму помешканні С. Д. Чорний жив у квартирі будинку в центрі міста Курськ, на жаль, будівля не збереглась. Ще 25 січня 1956 р. він повідомив листом київського професора Д. В. Пясковського про задовільний стан свого здоров'я, а 11 лютого 1956 р. його життя обірвалось на вісімдесят другому році життя. Похований Сергій Данилович у Курську. Свою велику наукову бібліотеку, яку він збирав все життя, С. Д. Чорний заповів бібліотеці Курського педінституту. Був залишений заповіт і на заощадження вченого. Згідно з довідкою, яку видала ошадкаса міста Курська в лютому 1956 р. Курському державному педагогічному інституту, загальна сума вкладів, яку заповів інституту померлий громадянин С. Д. Чорний, становила 87802 руб. 31 к. Уся ця сума, за заповітом, була призначена на будівництво Астрономічної обсерваторії при інституті.

Заповіт виконано в 1960-х рр. На кошти, залишені професором, куплено телескоп і побудовано обсерваторію в новому лабораторному корпусі Курського державного педагогічного інституту (Лежнев, 1971).

Пам'ять про С. Д. Чорного зберігається в його роботах і рукописах, які зібрані в Астрономічному музеї Астрономічної обсерваторії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, лише його рукописних журналів спостережень збережено 26. З багатою теоретичною спадщиною вченого можна ознайомитися за його роботами, більшу частину яких теж зібрано в меморіальній колекції. Фотографії, документи та їхні копії, публікації про неординарну особистість дбайливо зберігаються в Музеї.

На жаль, іменем вченого ще не названо астероїд чи кратер на небесному тілі, але існує обсерваторія, збудована на його кошти, не названо поки вулиць його ім'ям. Проте є такий цікавий факт: з метою увічнення пам'яті відомого вченого на сесії Бориспільської районної ради 2004 р. прийнято рішення про запровадження щорічної премії імені С. Д. Чорного для обдарованих учнів у галузі природничо-математичних дисциплін.

Внесок авторів: Лілія Казанцева – пошук та аналіз джерел, збір інформації, підготування огляду літератури, написання й оформлення статті; Володимир Єфіменко – концептуалізація; написання – перегляд і редагування.

Список використаних джерел

Волости и важнейшие селения Европейской России. Губернии Малороссийские и Юго-Западные: Харьковская, Полтавская, Черниговская, Киевская, Волынская, Подольская. (1885). Вып. 3. Издание Центрального статистического комитета. СПб. https://archive.org/details/0015773/000200_000018_v19_rc_1485672/page/n1/mode/2up

Гриценко, Н., & Кручиненко, В. (2005). Сергій Данилович Чорний – видатний український астроном. *Фізика та астрономія в школі*, 3(1), 55.

Колчинский, И. Г., Корсунь, А. А., & Родригес, М. Г. (1977). *Астрономы: Биографический справочник*. Наук. думка.

Лежнев, И. А. (1971). Из истории физико-математического факультета. В *Ученых записках Курского государственного педагогического института*, 61, 133–134.

Осипов, О. К. (2005). Сергій Данилович Чорний. У Єфіменко В. М. (Ред.), *Астрономічна обсерваторія Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 160 років* (с. 82–86). ВПЦ "Київський університет".

Пясковський, Д. В. (1955). Короткий нарис розвитку астрономії в Київському університеті. Київський державний університет ім. Т. Г. Шевченка. *Фізичний збірник*, 8, 21–28.

Сергей Данилович Чорный, профессор Варшавского университета и Варшавских высших женских курсов. (1916). *Курс описательной астрономии*. Ростов-на-Дону: типография Тер-Абрамиана, XVIII.

Чорний, С. Д. (1933). Короткий нарис наукової та педагогічної діяльності Київської астрономічної обсерваторії з 1846 до 1932 рр. В *Аналах Київської астрономічної обсерваторії*, VI(1) (с. 1–4). Київський державний університет.

Чорний, С. Д. (1930). *Курс описової астрономії*. Харків-Київ. Державне видавництво України.

Чорний, С. Д. (1936). Статистичні спостереження сонячних плям та факелів у Ростові-на-Дону протягом 1916–1922 рр. та в Києві протягом 1923–1935 рр. В *Аналах Київської Астрономічної обсерваторії*, VI(2) (с. 9–72). Київський державний університет.

Kamiński, M. (1925). *Stulecie Obserwatorium Warszawskiego (1825–1925)*. Uranja, 10, 69–78.

Maciej Miłosz Mazur: (2007). *Maurycy Pius Rudzki (1862–1916)*. W stulecie krakowskiej sejsmografii. *Prace Komisji Historii Nauki PAU*, 8/2007, 211–230.

Rudzki, M. H. (1927). *Bestimmung der Schwerkraft an der Sternwarte Kiew*. Українська головна палата мір.

References

Chorny, S. D. (1930). *Course of descriptive astronomy*. Kharkiv-Kyiv. State Publishing House of Ukraine.

Chorny, S. D. (1933). A brief outline of the scientific and pedagogical activities of the Kyiv Astronomical Observatory from 1846 to 1932, *Annals of the Kyiv Astronomical Observatory*, VI(1), 1–4. Kyiv State University.

Chorny, S. D. (1936). Statistical observations of sunspots and flares in Rostov-on-Don during 1916–1922 and in Kyiv during 1923–1935, *Annals of the Kyiv Astronomical Observatory*, I(2), 9–72. Kyiv State University.

Hrytsenko, N., & Kruchynenko, V. (2005). Serhiy Danylovych Chorny – an outstanding Ukrainian astronomer, *Physics and astronomy at school*, 3(1), 55 [in Ukrainian].

Kamiński, M. (1925). *Centenary of the Warsaw Observatory (1825–1925)*. Uranja, 10, 69–78.

Kolchinsky, I. G., Korsun, A. A., & Rodriguez, M.G. (1977). *Astronomers: Biographical reference book*, Naukova Dumka [in Russian].

Lezhnev, I. A. (1971). From the history of the physics and mathematics faculty, *Scientific notes of the Kursk state pedagogical institute*, 61, 133–134 [in Russian].

Maciej Miłosz Mazur: (2007). Maurycy Pius Rudzki (1862–1916). On the centenary of Kraków seismography. In *Works of the Commission on the History of Science of the Polish Academy of Sciences*, 8/2007, 211–230.

Osyrov, O. K. (2005). Serhiy Danylovych Chorny. In Efimenko V. M. (Ed.). *Astronomical Observatory of the Taras Shevchenko National University of Kyiv. 160 years*. (с. 82–86). Publishing and Polygraphic Center "Kyiv University".

Pyaskovskii, D. V. (1955). A brief outline of the development of astronomy at Kyiv University. Kyiv State University named after T. G. Shevchenko. *Physics Collection*, 8, 21–28.

Rudzki, M. H. (1927). *Determination of gravity at the Kiev Observatory*, Ukrainian Main Chamber of Peace.

Sergei Danilovich Cherny, professor of Warsaw University and Warsaw Higher Women's Courses. (1916). *Course of descriptive astronomy*. Rostov-on-Don: Ter-Abramian Printing House, XVIII [in Russian].

Volosts and the most important settlements of European Russia. Issue 3: Malorussia and Southwestern Provinces: Kharkov, Poltava, Chernigov, Kiev, Volyn, Podolsk. (1885). *Publication of the Central Statistical Committee*. St. Petersburg [in Russian]. https://archive.org/details/0015773/000200_000018_v19_rc_1485672/page/n1/mode/2up

Отримано редакцією журналу / Received: 31.10.24

Прорецензовано / Revised: 19.11.24

Схвалено до друку / Accepted: 06.12.24

Liliya KAZANTSEVA, PhD (Phys. & Math.),
Head of the Astronomical Museum Astronomical Observatory
ORCID ID: 0000-0003-0380-623X
e-mail: kazantsevaliliya1@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

Volodymyr EFIMENKO, PhD (Phys. & Math.),
Director of the Astronomical Observatory
ORCID ID: 0000-0003-4167-4952
e-mail: efim@knu.ua
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

SERHIY DANILOVYCH CHORNY (TO THE 150TH ANNIVERSARY OF THE BIRTHDAY)

Background. *Serhiy Danilovych Chornyy is one of the most famous employees of the Kyiv Observatory and not only that. Ukrainian, graduate of Kyiv University, teacher at a number of higher and secondary educational institutions, former director of Warsaw and Kyiv observatories, organizer of new scientific directions and observation programs in Kyiv, popularizer of science. His biography was repeatedly published in many publications and presented on portals and websites. At the same time, some inaccuracies and white spots in his biography still remain, new interesting details are revealed through newly discovered mediated materials and archival documents.*

Results. *The article presents an extended and detailed biography of an extraordinary personality and his scientific path according to all the sources found by the authors. His most complete bibliography is collected.*

Conclusions. *The scientific and life path of the professor of astronomy, the former director of the Kyiv University Astronomical Observatory, his contribution to the development of scientific research of the institution, the deployment of new observational programs, the training of astronomical personnel and popularization of science were revealed.*

Keywords: *cognitive style, field dependence, travel, youth, psychology of recreation.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The authors declare no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; or in the decision to publish the results.